

Tomasz Zalega

Wydział Zarządzania

Uniwersytet Warszawski

Spożycie żywności w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi w województwie mazowieckim

Wstęp

Popyt gospodarstw domowych, w tym rodzin z osobami bezrobotnymi, na produkty żywnościowe determinowany jest głównie czynnikami o charakterze ekonomicznym, tj. dochodami konsumentów, ewentualnymi oszczędnościami i cenami nabywanych produktów. Ważną rolę odgrywają również determinanty pozaekonomiczne, do których zaliczyć należy: czynniki demograficzne (struktura ludności według wieku i płci, wielkość gospodarstwa domowego, faza cyklu życia rodziny), czynniki społeczne (miejsce zamieszkania, poziom wykształcenia, przynależność do grupy społeczno-ekonomicznej), czynniki kulturowe (tradycje, upodobania i zwyczaje konsumentów), czynniki psychologiczne (moda, reklama, promocje, marka) oraz czynniki o charakterze informacyjno-edukacyjnym (informacje rynkowe o produktach, edukacja konsumentów). Dochody konsumentów oraz ceny produktów nabywanych przez gospodarstwa domowe, w tym również gospodarstwa z osobami bezrobotnymi, zaliczane są do najważniejszych czynników kształtujących popyt [Zalega 2008a, s. 252].

Artykuł koncentruje się na konsumpcji żywności w mazowieckich gospodarstwach domowych dotkniętych bezrobociem, w oparciu o badania własne. Kluczowym celem artykułu jest ukazanie zmian, jakie zachodzą w spożyciu żywności we wspomnianych gospodarstwach domowych w latach 2006–2011 oraz określenie współzależności, jaka występuje między dochodami gospodarstw domowych z osobą bezrobotną a konsumpcją żywności.

Tekst rozpoczyna krótka analiza roli żywności w prawidłowym funkcjonowaniu człowieka oraz sposobów jej pozyskiwania. Struktura artykułu jest następująca. Po omówieniu metodologii i założeń badania, przedstawiono strukturę przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę oraz analizę wydatków na żywność w ankietowanych gospodarstwach domowych. Jednakże z uwagi na ograniczenie tekstowe artykułu, nie poddano dokładnej analizie struktury do-

chodów i wydatków gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem. W dalszej części artykułu skoncentrowano się na zmianach w spożyciu żywności oraz kształtowaniu się współczynników dochodowej elastyczności popytu na wybrane artykuły żywnościowe. Podsumowanie rozważań i ważniejsze wnioski kończą niniejszy artykuł.

Zmiany w spożyciu żywności w gospodarstwach domowych

Warunkiem *sine qua non* prawidłowego funkcjonowania organizmu człowieka jest spożywanie żywności, dlatego też żywność należy do tej grupy produktów, która musi być obecna w konsumpcji człowieka, zaspokajają bowiem potrzeby wiscerogenne. Należy jednak zaznaczyć, że żywność nie posiada substytutów, a w hierarchii potrzeb, bez względu na sytuację dochodową gospodarstwa domowego, zawsze będzie miała priorytetowe znaczenie, choć nie musi to oznaczać dominacji w strukturze spożycia. W przypadku pogarszania się sytuacji dochodowej, gospodarstwa domowe w pierwszej kolejności chronią potrzeby podstawowe (niższego rzędu), w tym żywnościowe (efekt zapadki).

Potrzeby żywnościowe, zgodnie z kluczowymi teoriami i koncepcjami hierarchizacji potrzeb ludzkich zaproponowanymi m.in. przez Maslowa, Alderfera, McClellanda czy Max-Neefa, należą do podstawowych potrzeb fizjologicznych człowieka i uważane są za najważniejsze potrzeby każdej jednostki, których spełnienie warunkuje rozwój dalszych potrzeb [Zalega 2011a].

Żywność konsumowana w gospodarstwach domowych pochodzi z trzech podstawowych źródeł. Po pierwsze, może ona pochodzić z własnego gospodarstwa lub działki, co w literaturze tematycznej określane jest mianem samozaopatrzenia lub spożyciem naturalnym. Owa autokonsumpcja jest jednym z kluczowych czynników wpływających na zachowania żywieniowe w gospodarstwach domowych, a zwłaszcza rolników i pracowników użytkujących gospodarstwo rolne, natomiast w innych grupach gospodarstw domowych ma niewielkie znaczenie [Gutkowska, Ozimek, Laskowski 2001, s. 116]. Kolejnym ważnym źródłem zaspokajania potrzeb żywnościowych ludności są zakupy rynkowe, zwane także spożyciem rynkowym lub towarowym, które finansowane są z dochodów osobistych ludności i dotyczą jedynie tych zakupów żywności, które dokonywane są przez konsumentów na rynku zorganizowanym. Trzecim możliwym sposobem pozyskiwania żywności jest spożycie społeczne, zwane również spożyciem zbiorowym, które jest finansowane przez państwo. Środki na ten cel pochodzą z budżetu centralnego lub zasobów finansowych władz lokalnych. Zwykle pomoc ta jest bezpłatna lub odpłatna częściowo [Zalega 2011b].

Wraz z rozwojem gospodarczym kraju istotną cechą przemian w źródłach pozyskiwania żywności staje się przechodzenie od samozaopatrzenia w żywność do częstszych zakupów na rynku. Zmiany, jakie można zaobserwować w tym zakresie obejmują cechy zarówno ilościowe, jak i jakościowe, wynikające głównie z modernizacji zakładów produkujących żywność, które systematycznie udoskonalają swoje produkty oraz poszerzają ich asortyment. W literaturze przedmiotu proces odchodzenia od spożycia naturalnego określany jest denaturalizacją spożycia. Rozwój społeczno-ekonomiczny kraju oraz wzbogacanie rynku w coraz bardziej zróżnicowane produkty żywnościowe przyczynia się do permanentnego zmniejszenia samozaopatrzenia na rzecz zakupów rynkowych [Kowrygo, Sawicka, Świstak 1998; Zalega 2008].

Konsument, będąc suwerennym uczestnikiem rynku, sam kształtuje poziom i strukturę wydatków na dobra i usługi żywnościowe, które są efektem realizacji odczuwanych potrzeb, aspiracji i możliwości finansowych. Przemiany wydatków na żywność znajdują z kolei odbicie w ilościowym spożyciu artykułów żywnościowych przez gospodarstwa domowe.

Charakterystyka badanej zbiorowości

Badania podejmujące problem spożycia żywności w gospodarstwach domowych z osobą bezrobotną przeprowadzono na terenie województwa mazowieckiego na próbie 1048 respondentów w okresie od czerwca do sierpnia 2006 r. oraz od marca do maja 2011 r. na próbie 1173 osób. W badaniach uczestniczyły 54,7% kobiet i 45,3% mężczyzn w 2006 r., zaś w 2011 r. 58,4% kobiet i 41,6% mężczyzn. Ważną zmienną przy badaniu konsumpcji jest miejsce zamieszkania. W próbie respondentów, zgodnie z przyjętymi założeniami badawczymi, znalazły się osoby zamieszkujące główne miasta Mazowsza: Warszawa – 23,4% w 2006 r. (27,8% w 2011 r.), Żyrardów – 19,2% w 2006 r. (21,6% w 2011 r.), Płock – 23,3% w 2006 r. (25,7% w 2011 r.), Radom – 19,5% w 2006 r. (12,3% w 2011 r.) i Ostrołęka – 14,6% w 2006 r. (12,6% w 2011 r.).

Podstawowym źródłem wykorzystanych w badaniach informacji na temat gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi stanowią wyniki wywiadu standaryzowanego (kwestionariuszowego) przeprowadzonego wśród osób bezrobotnych zarejestrowanych, bądź dopiero rejestrujących się w urzędach pracy w Warszawie, Żyrardowie, Płocku, Radomiu i Ostrołęce. Liczba odpowiedzi na poszczególne pytania zawarte w kwestionariuszu nie była jednakowa, jednakże uzyskane wyniki analizowano w odniesieniu do wszystkich przyjętych do badań gospodarstw domowych. Możliwe było zaznaczenie więcej niż jednej odpowiedzi. Zastosowana metoda wywiadu standaryzowanego okazała się pomocna

zarówno w opisie występujących zjawisk, jak i sprawdzeniu występowania określonych relacji między nimi a świadomością badanych. Dzięki jej zastosowaniu uzyskano wiele cennych informacji na temat różnych aspektów zachowań konsumentów na rynku, a zwłaszcza na temat motywów ich postępowania, opinii i postaw.

Najliczniejszą grupą respondentów w pięciu ankietowanych miastach stanowiły osoby w wieku 26–35 lat (39,3% w 2006 r. i 42,9% w 2011 r.), druga co do wielkości kategorię stanowiły osoby w wieku 36–50 lat (37,1% w 2006 r. i 24,9% w 2011 r.), najmniejszą zaś osoby najstarsze, tj. mające 51 lat i więcej (9,8% w 2006 r. i 9,1% w 2011 r.).

W badaniu zadano respondentom pytanie o wykształcenie. W kwestionariuszu wywiadu przedstawiono 6 kategorii wykształcenia: podstawowe, zasadnicze zawodowe, średnie zawodowe, średnie ogólnokształcące, policealne i wyższe. W badanej próbie największą grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (27,9% w 2006 r. i 25,6% w 2011 r.) oraz średnim ogólnokształcącym (18,4% w 2006 r. i 24,2% w 2011 r.), podczas gdy najmniej liczne były reprezentowane osoby z wykształceniem średnim zawodowym (13,8% w 2006 r. i 10,9% w 2011 r.) oraz z wykształceniem wyższym (9,3% w 2006 r. i 10,1% w 2011 r.).

Warto także zwrócić uwagę, że ok. 60% badanych określiło siebie jako „głowę rodziny”. Ponadto bardzo duża grupa gospodarstw (59,9% w 2006 r. i 62,3% w 2011 r.) utrzymywała się z zarobków tylko jednego członka rodziny, zaś blisko 20% z nich nie miała w swym składzie osób zarobkujących. Sytuacja taka musi w zdecydowanie negatywny sposób wpływać na poziom życia osiąganym przez te gospodarstwa domowe.

Ponad 1/3 badanych stanowiły osoby będące reprezentantami trzyosobowych gospodarstw domowych (32,1% w 2006 r. i 33,8% w 2011 r.), nieco mniejszą grupę badanych stanowiły dwuosobowe (25,0% w 2006 r. i 26,1% w 2011 r.) i czterosobowe gospodarstwa domowe (odpowiednio: 23,9% i 22,1%). Natomiast 12,3% w 2006 r. i 11,6% w 2011 r. było przedstawicielami jednoosobowych gospodarstw domowych, zaś jedynie ponad 6% stanowiły gospodarstwa domowe liczące 5 osób i więcej.

Wśród badanych aż 39,2% w 2006 r. i 25,3% w 2011 r. nie miało na utrzymaniu dzieci, natomiast 30,6% w 2006 r. i 34,8% w 2011 r. miało jedno dziecko, a 21,8% w 2006 r. i 33,4% w 2011 r. dwoje dzieci; zaledwie 6,7% w 2006 r. i 6,5% w 2011 r. to gospodarstwa domowe wielodzietne.

W badaniach przyjęto jako wskaźnik wielkość dochodu gospodarstwa domowego na 1 osobę i wielkość uzyskiwanego dochodu. Wielkość dochodu na 1 osobę w gospodarstwie domowym podzielono na sześć kategorii: do 200 zł, od 201 do 400 zł, od 401 do 600 zł, od 601 do 800 zł, od 801 do 1000 zł i powyżej 1000 zł.

W 2006 r. największą grupę wśród respondentów stanowiły osoby, których miesięczny dochód na 1 osobę mieścił się w przedziale 401–600 zł (29,1%), zaś najmniej liczną osoby, które uzyskiwały dochody w wysokości powyżej 1000 zł (7,9%). Z kolei w 2011 r. największą grupę stanowiły gospodarstwa domowe w przedziale dochodowym 801–1000 zł (35,6%), a najmniejszą grupę reprezentowały osoby osiągające dochód do 200 zł (1,0%), a także osoby których miesięczny dochód mieścił się w przedziale 201–400 zł (2,7%).

Dochody i wydatki gospodarstw domowych

Sytuacja materialna stanowi jeden z najistotniejszych problemów dla bardzo wielu gospodarstw domowych w Polsce. W odniesieniu do osób bezrobotnych i ich rodzin, waga bieżących i oczekiwanych trudności finansowych nabiera jeszcze istotniejszego znaczenia. Oczywistym jest, że utrata bądź znaczne ograniczenie dochodów choćby jednego członka rodziny wpływa w negatywny sposób na poziom globalnych dochodów całego gospodarstwa domowego. Gospodarstwa, których środki na konsumpcję uległy obniżeniu, często drastycznemu, zmuszone zostały do konstruowania nowego koszyka dóbr i usług. Należało ograniczone dochody indywidualne podzielić na dotychczas zaspokajane potrzeby z budżetów domowych oraz na dobra i usługi, które „wypadły” z finansowania poprzez fundusz spożycia społecznego [Zalega 2008b]. Wszystkie gospodarstwa domowe zmuszone zostały dostosować strukturę wydatków do niższego poziomu dochodów i do nowej struktury (relacji) cen. Z przeprowadzonych badań wynika, że w 2006 r. przeciętny nominalny miesięczny rozporządzalny dochód *per capita* kształtował się na poziomie 676,63 zł, zaś w 2011 r. wyniósł 1024,98 zł.

Kategoria dochodów nominalnych nie odzwierciedla jednak faktycznych dochodów gospodarstwa domowego. Skutkiem poziomu dochodów nominalnych i zmian wskaźników cen dóbr i usług konsumpcyjnych są zmiany dochodów w ujęciu realnym. Uwzględniając wskaźniki zmiany cen towarów i usług konsumpcyjnych można stwierdzić, że wskaźnik wzrostu cen towarów i usług konsumpcyjnych kształtował się na poziomie 100,9 w 2006 r., zaś w II kwartale 2011 r., w stosunku do analogicznego kwartału roku poprzedniego, ukształtował się na poziomie 104,2¹. Największy wpływ na poziom wskaźnika miały podwyżki cen żywności (o 6,7%) oraz opłat związanych z mieszkaniem (o 5,1%). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że wzrost kosztów utrzymania, który nie jest rekompensowany odpowiednim wzrostem dochodów, prowadzi do ubożenia

¹ Dane GUS, www.stat.gov/gus/5840_2665_PLK_HTML.htm

gospodarstw domowych, co ma swoje bezpośrednie przełożenie na obniżenie ich poziomu życia. Ogólnie można stwierdzić, że niski wzrost dochodów realnych, bądź ewentualny ich spadek nie wpływa korzystnie na zmiany konsumpcji w gospodarstwach domowych, w tym również z osobami bezrobotnymi.

Struktura wydatków konsumpcyjnych

Poziom i struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych jest jednym z kluczowych mierników oceny funkcjonowania rynku. Wydatki są ważnym determinantem wskazującym nie tylko na wielkość i jakość zaspokojenia potrzeb, ale również na różnice w skali i poziomie rozdysponowania dochodów. Poziom wydatków, ich ukierunkowanie na zakup określonych grup towarów pozwalają na uchwycenie podobieństw i różnic w poziomie życia gospodarstw domowych oraz ocenę poziomu życia całego społeczeństwa.

Wydatki gospodarstw domowych, ich poziom i struktura określają w znacznym stopniu sytuację bytową gospodarstw domowych. Obejmują one spożycie w ujęciu wartościowym (towary i usługi konsumpcyjne) oraz pozostałe wydatki². Można zatem powiedzieć, że wydatki ludności są pewnego rodzaju fotografią zachowań konsumpcyjnych w skali makroekonomicznej, gdyż obrazują przywiązanie do określonych wzorów spożycia [Zalega 2009]. Wydatkowane kwoty na poszczególne cele konsumpcyjne nie w pełni jednak obrazują realizowany wzór konsumpcji i poziom zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstwa domowego. Do analiz takich służą przede wszystkim wskaźniki struktury wydatków konsumpcyjnych. Wyniki badań budżetów gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi przeprowadzone w 2006 i 2011 r. pozwalają określić strukturę rzeczową wydatków (tab. 1).

Z analizy struktury wydatków gospodarstw domowych z osobą bezrobotną wynika, że w 2006 i 2011 r. około 79% dochodów przeznaczana była na zaspokojenie potrzeb o charakterze podstawowym. Wydatki na tzw. potrzeby ponadpodstawowe były rzędu około 19% (są to wydatki na kulturę, sport, turystykę i wypoczynek, a także na środki komunikacji indywidualnej). Pozostałe 2% stanowią tzw. wydatki inne.

Zmiany zachodzące w konsumpcji na szczeblu gospodarstwa domowego znajdują swoje odzwierciedlenie w zmianach struktury wydatków konsumpcyj-

² Pozostałe wydatki obejmują podatki i inne opłaty na rzecz państwa i samorządów lokalnych, tj. podatki od nieruchomości, spadków i darowizn, niektóre zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone m.in. od dochodów z własności, z wynajmu i sprzedaży nieruchomości, cła, przekazane dary, a także kaucje, zguby i straty pieniężne.

Tabela 1
Struktura przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w ankietowanych gospodarstwach domowych [w %]

Wyszczególnienie	Ogółem		Warszawa		Żyrardów		Plock		Radom		Ostrołęka	
	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011
Żywność	26,9	24,0	25,3	23,6	26,9	24,7	27,3	23,7	27,9	24,2	27,1	23,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	5,4	5,6	5,6	5,9	5,4	5,6	5,5	5,8	5,2	5,4	5,3	5,4
Odzież i obuwie	5,6	4,0	4,8	3,9	5,3	4,2	5,4	4,0	6,1	4,1	6,4	4,0
Utrzymanie mieszkania	22,8	24,2	21,3	22,4	23,1	24,0	24,0	24,5	22,6	25,6	23,2	24,6
Wyposażenie mieszkania	6,2	6,3	5,9	6,0	6,4	6,5	5,9	6,2	6,3	6,3	6,5	6,7
Zdrowie, w tym leki	3,6 1,9	4,1 2,5	4,0 2,1	4,3 2,7	3,8 2,0	4,1 2,4	3,6 1,8	4,3 2,5	3,3 1,7	3,9 2,1	3,2 1,9	4,0 2,6
Higiena osobista	4,1	4,3	4,5	4,6	4,1	4,2	3,9	4,3	4,1	4,0	3,9	4,1
Nauka	7,3	7,6	7,6	7,8	7,3	7,5	7,5	7,9	7,1	7,3	7,0	7,3
Sport, turystyka i wypoczynek	5,8	6,0	6,3	6,4	5,6	5,8	5,9	6,2	5,8	5,9	5,4	5,8
Transport i łączność	12,3	13,9	14,7	15,1	12,1	13,4	11,0	13,1	11,6	13,3	12,1	14,2

Źródło: Badania własne.

nych. Porównując strukturę wydatków w 2006 i 2011 r. można zaobserwować spadek udziału wydatków na żywność. Ponadto tendencja spadkowa miała miejsce w udziałach wydatków na odzież i obuwie. Z kolei tendencje wzrostowe zaobserwować można było w przypadku udziału wydatków na alkohol i wyroby tytoniowe, utrzymanie i wyposażenie mieszkania (głównie za sprawą wzrostu stałych opłat mieszkaniowych), ochronę zdrowia, higienę osobistą, transport i łączność, edukację oraz sport, turystykę i wypoczynek.

Wśród ankietowanych gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi wyżywienie rodziny jedynie przez co czwartego respondenta zostało ocenione jako dobre. Zaledwie ponad 1% ankietowanych określił je jako bardzo dobre, podczas gdy jako złe 33,8% w 2006 r. i 35,1% w 2011 r. i bardzo złe 6,7% w 2006 r. i 8,5% w 2011 r. Co trzeci z zapytanych bezrobotnych uważał, że potrzeby żywnościowe zaspokajane są w ich rodzinach na poziomie zadowalającym.

Wydatki na żywność

W analizowanym okresie istotnie zmniejszył się udział wydatków na żywność. Udział wydatków na ten cel w 2006 r. kształtował się w granicach 27%, a w 2011 r. na poziomie 24%. W 2006 r. najwyższy procentowy udział wydatków na żywność cechował gospodarstwa domowe w Radomiu (27,9% w 2006 r. i 24,2% w 2011 r.), a następnie w Żyrardowie (26,9% w 2006 r. i 24,7% w 2011 r.). Najniższym udziałem wydatków na żywność cechowały się gospodarstwa domowe w Warszawie (25,3% w 2006 r. i 23,6% w 2011 r.). Dokładniejszy udział wydatków na ten cel w miesięcznym budżecie ankietowanych gospodarstw domowych prezentuje tabela 2.

W 2006 r. ponad połowa badanych gospodarstw domowych wydawała na żywność miesięcznie do 30% swoich dochodów, zaś co trzecia rodzina określiła ten udział na poziomie 31–40%. Do 50% swoich dochodów wydawało na pokrycie potrzeb żywnościowych co dziesiąte gospodarstwo dotknięte bezrobociem, zaś powyżej 50% – 2,3%. Z kolei w 2011 r. prawie 3/5 ankietowanych na cele żywnościowe wydawało do 30% swoich miesięcznych dochodów, prawie 1/3 na ten cel przeznaczała do 40% swoich dochodów, natomiast powyżej 40% na cele żywnościowe przeznaczało co dziesiąte ankietowane gospodarstwo domowe.

Zróznicowanie udziału wydatków na żywność badanych rodzin uzależnione jest w dużej mierze od miesięcznych dochodów przypadających na jedną osobę w gospodarstwie (współczynnik korelacji Spearmana $r = -0,272$, $p = 0,01$ w 2006 r. i $r = -0,256$, $p = 0,01$ w 2011 r.). Najniższym udziałem wydatków na ten cel cechowały się gospodarstwa, w których miesięczny dochód na 1 osobę przekraczał 1000 zł. Są to gospodarstwa stosunkowo zamożne jak na rodziny

Tabela 2

Udział wydatków na żywność w miesięcznym budżecie w badanych gospodarstwach domowych [w %]

Cechy ankietowanych	Do 30% dochodu		31–40% dochodu		41–50% dochodu		Powyżej 50% dochodu	
	2006 r.	2011 r.	2006 r.	2011 r.	2006 r.	2011 r.	2006 r.	2011 r.
Ogółem	53,3	57,1	35,6	32,0	9,5	8,3	2,3	1,8
Dochód na 1 osobę [w zł]:								
do 200,00	41,5	32,6	36,8	46,5	19,6	17,3	2,1	3,6
201,00–400,00	51,1	53,6	35,6	34,7	11,9	9,7	1,4	2,0
401,00–600,00	60,0	64,3	31,2	27,9	7,6	6,8	1,2	1,0
601,00–800,00	71,1	75,8	23,4	19,2	5,4	5,0	0,1	–
801,00–1000,00	76,3	82,5	21,9	16,5	1,8	1,0	–	–
powyżej 1000,00	77,2	90,9	21,6	8,2	1,2	0,9	–	–
brak dochodu	–	–	78,7	73,8	19,0	18,8	2,3	7,4
Miejsce zamieszkania:								
Warszawa	57,8	63,2	31,4	27,2	8,1	7,2	2,7	2,4
Żyrardów	54,1	61,3	35,8	28,2	8,6	8,6	1,5	1,9
Płock	53,6	58,1	35,2	30,6	9,8	8,9	1,4	2,4
Radom	50,8	51,3	37,6	38,1	10,6	9,3	1,0	1,3
Ostrołęka	50,2	51,6	38,0	37,9	10,4	8,5	1,4	2,0

Źródło: Badania własne.

bezrobotne, dlatego też można postawić śmiałą hipotezę, że w ich przypadku prawidłowość sformułowana w I prawie Engla znalazła swoje empiryczne potwierdzenie. W przypadku mało zamożnych gospodarstw domowych, których miesięczny dochód na 1 osobę nie przekroczył 400 zł, fakt zmniejszenia udziału wydatków na żywność nie jest jednak klasycznym potwierdzeniem działania I prawa Engla, a jedynie jest konsekwencją wzrostu udziału wydatków „sztywnych” w wydatkach ogółem.

W ankietowanych rodzinach udział wydatków na żywność był największy w grupie dochodowej do 200 zł na 1 osobę (2,1% w 2006 r. i 3,6% w 2011 r.) i do 400 zł (1,4% w 2006 r. i 2,0% w 2011 r.). W grupie dochodowej 601–1000 zł i powyżej 1000 zł na 1 osobę w żadnym z ankietowanych gospodarstw domowych udział wydatków na żywność nie kształtował się powyżej 50%.

Miejsce zamieszkania natomiast z nieco mniejszą siłą różnicowało badaną próbę, niemniej jednak była to zależność statystycznie istotna (współczynnik V-Cramera = 0,164, $p \leq 0,01$ w 2006 r. i V-Cramera = 0,148, $p \leq 0,01$ w 2011 r.). Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania, udział wydatków na żywność był największy w gospodarstwach domowych osób mieszkających w Warszawie (2,7%

w 2006 r. i 2,4% w 2011 r.) i w Płocku (1,4% w 2006 r. i 2,4% w 2011 r.), a najniższy w rodzinach mieszkających w Radomiu (1% w 2006 r. i 1,3% w 2011 r.). Ponadto w Warszawie (57,8% w 2006 r. i 63,2% w 2011 r.) znajdowała się największa liczba gospodarstw domowych, w których udział wydatków na żywność w ich budżetach kształtował się do 30%.

Sytuację niektórych gospodarstw domowych, w których udział wydatków na żywność w ich budżetach kształtował się powyżej 50%, można określić jako przedenglofską, ponieważ nie ujawniła się prawidłowość Engla, gdyż wraz ze wzrostem dochodów nie zmalał (zaś w przypadku 31 badanych gospodarstw domowych wzrósł) udział wydatków na żywność. Taka sytuacja odnosi się przede wszystkim do rodzin bardzo ubogich, żyjących na poziomie minimum biologicznego lub co najwyżej minimum socjalnego. W przypadku najzamożniejszych rodzin, których miesięczny dochód na 1 osobę przekraczał 1000 zł, w 13 ankietowanych gospodarstwach domowych mamy do czynienia z sytuacją poenglofską, ponieważ przyrosty dochodów nie wpłynęły na poziom i strukturę wydatków na żywność. Udział wydatków na ten cel był niski i w analizowanym okresie wykazywał tendencję spadkową.

Zmiany w spożyciu żywności

W analizowanym okresie, obok przemian, jakie zaobserwowano w wydatkach na cele konsumpcyjne, wystąpiły również zmiany w poziomie spożycia niektórych artykułów, w tym żywnościowych, które należą do elementarnych potrzeb gospodarstw domowych. Potrzeby żywnościowe należą do najsilniej odczuwanych potrzeb, a także w istotny sposób warunkują stopień zaspokojenia pozostałych, nieżywnościowych potrzeb.

Przemiany wydatków na żywność znajdują przede wszystkim odbicie w ilościowym spożyciu artykułów żywnościowych przez gospodarstwa domowe. Ogólnie jednak można powiedzieć, iż w badanym okresie mamy do czynienia ze spadkiem spożycia wielu grup artykułów żywnościowych (tab. 3).

Porównując spożycie w 2011 r. ze spożyciem w 2006 r. można zaobserwować pewne tendencje. Otóż, nastąpiło zmniejszenie spożycia przetworów zbożowych, w tym pieczywa (we wszystkich ankietowanych gospodarstwach domowych obniżyło się o ponad 9%), kasz i płatków o 10,5%, mąki o ponad 17,5%, cukru o 9,5%, herbaty o 16%, owoców i przetworów owocowych o 8,1% oraz warzyw i przetworów warzywnych o 6,5%, w tym ziemniaków o 15,1%, ryb i przetworów rybnych o 8,8%. Spośród produktów tłuszczowych spożycie margaryny i innych tłuszczów roślinnych obniżyło się o blisko 9%, spożycie masła nie uległo zmianie, zaś spożycie oliwy z oliwek i oleju roślinnego

Tabela 3

Przeciętne miesięczne spożycie wybranych artykułów żywnościowych w przeliczeniu na 1 osobę w ankietowanych gospodarstwach domowych

Artykuły żywnościowe	Ogółem		Warszawa		Żyrardów		Płock		Radom		Ostrołęka	
	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011	2006	2011
Pieczywo [w kg]	5,87	5,38	5,78	5,16	5,92	5,43	5,89	5,19	5,84	5,60	5,93	5,54
Mąka [w kg]	0,97	0,80	0,89	0,69	1,13	1,02	0,86	0,63	1,10	0,98	0,87	0,70
Kasze i płatki [w kg]	0,19	0,17	0,17	0,14	0,20	0,17	0,21	0,19	0,19	0,17	0,18	0,16
Makaron [w kg]	0,33	0,36	0,32	0,36	0,29	0,33	0,30	0,34	0,34	0,35	0,40	0,43
Ryz [w kg]	0,21	0,23	0,19	0,21	0,24	0,26	0,20	0,23	0,23	0,25	0,19	0,22
Warzywa [w kg]	11,60	10,85	11,16	10,59	12,60	11,90	11,40	10,04	10,73	10,41	12,11	11,29
w tym ziemniaki	6,74	5,72	6,50	5,61	7,51	6,27	6,54	5,39	6,89	5,98	6,29	5,36
Owoce [w kg]	2,73	2,51	2,73	2,66	3,01	2,73	2,98	2,71	2,79	2,54	2,13	1,90
Mięso [w kg]	4,93	5,03	5,18	5,30	4,96	5,00	4,83	4,95	4,86	4,98	4,82	4,93
Ryby [w kg]	0,34	0,31	0,37	0,34	0,35	0,32	0,32	0,29	0,31	0,27	0,35	0,31
Masło [w kg]	0,21	0,21	0,23	0,22	0,21	0,20	0,22	0,21	0,19	0,20	0,20	0,22
Margaryna i inne tłuszcz roślinne [w kg]	0,58	0,53	0,59	0,53	0,57	0,51	0,53	0,47	0,59	0,55	0,62	0,59
Oliwa z oliwek i oleje roślinne [w l]	0,47	0,54	0,53	0,61	0,48	0,55	0,46	0,53	0,44	0,50	0,44	0,51
Mleko [w l]	3,67	2,58	3,38	2,29	3,48	2,37	3,71	2,64	3,97	2,81	3,81	2,79
Jogurty i napoje mleczne [w l]	0,40	0,45	0,46	0,51	0,36	0,40	0,41	0,48	0,38	0,43	0,39	0,44
Sery twarogowe [w kg]	0,37	0,34	0,44	0,32	0,40	0,32	0,43	0,38	0,40	0,34	0,41	0,33
Sery dojrzewające i topione [w kg]	0,28	0,36	0,31	0,40	0,26	0,35	0,30	0,39	0,29	0,38	0,26	0,28
Jaja [w szt.]	13,70	13,88	13,54	13,59	13,55	14,09	14,00	14,09	13,98	14,11	13,43	13,52
Herbata [w kg]	0,06	0,05	0,06	0,05	0,06	0,05	0,06	0,05	0,07	0,06	0,06	0,05
Kawa [w kg]	0,18	0,2	0,19	0,22	0,17	0,19	0,19	0,20	0,18	0,20	0,17	0,19
Cukier [w kg]	1,37	1,24	1,39	1,22	1,33	1,20	1,28	1,19	1,43	1,29	1,42	1,28

Źródło: Badania własne.

wzrosło o 14,9%. Różnorodna sytuacja wystąpiła w przypadku nabiału: spożycie mleka obniżyło się o blisko 30%, a serów twarogowych o 8,1%, natomiast wzrost konsumpcji dotyczył serów dojrzewających i topionych o 28,6%, jogurtów i napojów mlecznych o 12,5%, zaś spożycie jaj wzrosło o 1,3%. Natomiast zaferowano minimalny wzrost spożycia mięsa (2%) i kawy (11%).

Z przytoczonej analizy wynika, że w przypadku ankietowanych gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi, spośród produktów białkowych, najbardziej spadło spożycie mleka i ryb, zaś najbardziej wzrosło spożycie serów dojrzewających i topionych. W przypadku produktów węglowodanowych największy spadek spożycia dotyczył cukru, mąki i ziemniaków, zaś największy wzrost – makaronu. Jeśli zaś chodzi o produkty tłuszczowe, to w największym stopniu wzrosło spożycie oliwy z oliwek i olejów roślinnych, natomiast widoczny spadek spożycia dotyczył głównie margaryny.

Zmiany w spożyciu żywności w 2006 i 2011 r., przy uwzględnieniu miejsca zamieszkania ankietowanych bezrobotnych, zaprezentowano w tabeli 4. Dane wskazują, że, poza nielicznymi wyjątkami, nie zaszły większe zmiany w ilościach produktów żywnościowych konsumowanych w ankietowanych gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach.

Prześledzenie zmian w ilościowym spożyciu artykułów żywnościowych, jakie zaistniały w badanym okresie, pozwala zaobserwować, że zmniejszenie się udziału wydatków na żywność w gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi jest wynikiem raczej konieczności, aniżeli efektem poprawy poziomu życia. Równocześnie mamy do czynienia ze spadkiem spożycia stosunkowo dużej ilości artykułów żywnościowych, z wyjątkiem makaronu, serów dojrzewających i topionych, kawy, jogurtów i napojów mlecznych oraz oliwy z oliwek i olejów roślinnych. W dwóch ostatnich przypadkach jest to najprawdopodobniej objaw zmian we wzorcach żywienia, polegających na coraz częstszym odchodzeniu od spożywania tłuszczów zwierzęcych na korzyść tych, które nie zawierają groźnego dla organizmu człowieka cholesterolu.

Spadek udziału wydatków żywnościowych w latach 2006–2011 nie jest jednak, w odczuciu autora, wyrazem ogólnego wzrostu poziomu życia gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi w swoim składzie, lecz raczej konsekwencją konieczności przeznaczania coraz większych sum na inne cele, głównie utrzymanie mieszkania. Dotyczy to zwłaszcza gospodarstw miejskich, uzależnionych w tych opłatach od polityki państwa. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przeprowadzona analiza zmian, jakie zaszły w konsumpcji artykułów żywnościowych nie pozwala na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków co do tendencji zmian wzorca spożycia w poszczególnych miastach. Dostrzeżone zmiany trudno jest skorelować z oddziaływaniem determinant o charakterze ekonomicznym.

Tabela 4
Dynamika spożycia wybranych artykułów żywnościowych w ankietowanych gospodarstwach domowych

Artykuły spożywcze	Ogółem	Warszawa	Żyrardów	Plock	Radom	Ostrołęka
Pieczynko [w kg]	91,65	89,27	91,72	88,12	95,89	93,42
Mąka [w kg]	82,47	77,53	90,26	73,26	89,09	80,46
Kasze i płatki [w kg]	89,47	82,35	85,00	90,48	89,47	88,89
Makaron [w kg]	109,09	112,50	113,79	113,34	102,94	107,50
Ryż [w kg]	109,52	105,26	108,34	115,00	108,69	115,79
Warzywa [w kg]	93,53	94,89	94,45	88,07	97,02	93,23
w tym ziemniaki	84,86	86,30	83,49	82,42	86,79	85,21
Owoce [w kg]	91,94	97,44	90,70	90,94	91,04	89,20
Mięso [w kg]	102,03	102,32	100,81	102,48	102,47	102,28
Ryby [w kg]	91,18	91,89	91,43	90,63	87,09	88,57
Masło [w kg]	100,00	96,65	95,24	95,45	105,26	110,00
Margaryna i inne tłuszcze roślinne [w kg]	91,38	89,83	89,47	88,68	93,22	95,16
Oliwa z oliwek i oleje roślinne [w l]	114,89	115,09	114,58	115,22	113,64	115,91
Mleko [w l]	70,30	67,75	68,10	71,16	70,78	73,23
Jogurty i napoje mleczne [w l]	112,50	110,87	111,11	117,07	113,16	112,82
Sery twarogowe [w kg]	91,89	72,73	80,00	88,37	85,00	80,49
Sery dojrzewające i topione [w kg]	128,57	129,03	134,62	130,00	131,03	107,69
Jaja [w szt.]	101,31	100,37	103,99	100,64	100,93	100,67
Herbata [w kg]	83,34	83,34	83,34	83,34	85,71	83,34
Kawa [w kg]	111,11	115,79	111,76	105,26	111,11	111,76
Cukier [w kg]	90,51	87,77	90,23	92,97	90,21	90,14

Źródło: Badania własne.

Dochodowa elastyczność popytu na żywność

Podstawowym miernikiem określającym zależność, jaka występuje między dochodami gospodarstw domowych a konsumpcją żywności jest współczynnik dochodowej elastyczności popytu³.

Dochodowa elastyczność popytu jest relacją procentowej zmiany popytu do procentowej zmiany dochodu. Współczynniki dochodowej elastyczności popytu na produkty żywnościowe mogą przyjmować zarówno wartości dodatnie, jak i ujemne. Ujemna wartość współczynników świadczy o zmniejszeniu się popytu na określony produkt w miarę wzrostu dochodu konsumenta i odnosi się do dóbr podrzędnych, które przy wzroście dochodów zastępowane są substytutami wyższego rzędu. W przypadku, gdy współczynniki są równe zero popyt jest doskonale nieelastyczny (sztywny) i dotyczy dóbr podstawowych, które traktowane są jako produkty niezbędne w codziennym życiu (np. sól, mąka). Gdy współczynniki są większe od jedności, wówczas popyt jest elastyczny względem dochodu i dotyczy dóbr wyższego rzędu, a jeśli są niższe od jedności – wtedy mamy do czynienia z popytem nieelastycznym (mało elastycznym), co ma miejsce w przypadku dóbr normalnych. Im współczynniki dochodowej elastyczności popytu są wyższe, tym silniejszy jest wpływ dochodów na konsumpcję produktów żywnościowych [Zalega 2007, s. 95–96].

W świetle przeprowadzonych analiz statystycznych okazało się, że współczynnik dochodowej elastyczności popytu na żywność dla gospodarstw domowych o niepewnych dochodach z osobami bezrobotnymi wyniósł 0,812. Oznacza to, że przyrost przeciętnego dochodu w ankietowanych gospodarstwach domowych o 1% może spowodować wzrost wydatków na żywność o 0,812%. Tak wysoki współczynnik dochodowej elastyczności dochodowej popytu jedynie potwierdza, że analizowana grupa gospodarstw domowych ma niezaspokojone

³ Współczynniki dochodowej elastyczności popytu na podstawowe produkty żywnościowe oraz współczynniki dochodowej elastyczności wydatków na żywność obliczono na podstawie funkcji logarytmiczno-hiperbolicznej opisanej wzorem: $y = e^{\alpha} + \frac{\beta}{Y}$, gdzie: e – liczba Eulera, α i β – parametry funkcji, zaś Y – dochód. W oparciu o oszacowane parametry obliczono współczynniki dochodowej elastyczności popytu zapisane wzorem: $\sigma = \frac{-\beta}{Y}$. Funkcja logarytmiczno-hiperboliczna posiada asymptotę wyznaczającą empiryczny poziom (antylogarytm parametru α), do którego dąży konsumpcja (spożycie) przy dochodach konsumentów rosnących nieograniczenie. W obliczeniach przyjęto założenie, że konsumpcja jest wyłącznie funkcją dochodów. Do obliczeń współczynników dochodowej elastyczności popytu wykorzystano program komputerowy STATISTICA.

potrzeby żywnościowe, co w rezultacie grozi niedożywieniem, które powoduje poważne konsekwencje zdrowotne, zwłaszcza wśród dzieci.

Współczynniki dochodowej elastyczności popytu na wybrane produkty żywnościowe w wyrazie ilościowym w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach z osobami bezrobotnymi w swoim składzie prezentuje tabela 5.

Na podstawie zgromadzonego materiału empirycznego zaobserwowano, że do dóbr wyższego rzędu należą: owoce, ryby, masło, jogurty i napoje mleczne, sery twarogowe oraz sery dojrzewające i topione. Świadczą o tym wartości ich współczynnika dochodowej elastyczności popytu, które kształtowały się powyżej jedności. Z kolei do dóbr normalnych, dla których współczynniki dochodowej elastyczności popytu są nieelastyczne (czyli zmiany w popycie dokonują się wolniej aniżeli zmiany w dochodzie) należą: pieczywo, mąka, kasza i płatki,

Tabela 5

Współczynniki dochodowej elastyczności popytu na wybrane produkty żywnościowe w ankietowanych gospodarstwach domowych

Artykuły żywnościowe	Wartość współczynnika dochodowej elastyczności popytu
Pieczywo [w kg]	0,050
Mąka [w kg]	0,017
Kasze i płatki [w kg]	0,409
Makaron [w kg]	0,314
Ryż [w kg]	0,514
Warzywa [w kg] w tym ziemniaki	0,619 -0,008
Owoce [w kg]	1,405
Mięso [w kg]	0,384
Ryby [w kg]	1,186
Masło [w kg]	1,317
Margaryna i inne tłuszcze roślinne [w kg]	-0,215
Oliwa z oliwek i oleje roślinne [w l]	0,410
Mleko [w l]	0,207
Jogurty i napoje mleczne [w l]	1,834
Sery twarogowe [w kg]	1,103
Sery dojrzewające i topione [w kg]	1,107
Jaja [w szt.]	0,353
Herbata [w kg]	0,957
Kawa [w kg]	0,401
Cukier [w kg]	0,094

Źródło: Badania własne.

makaron, ryż, warzywa, mięso, mleko, oliwa z oliwek i oleje roślinne, jaja, herbata, kawa i cukier. Natomiast do dóbr podrzędnych, dla których współczynniki dochodowej elastyczności popytu na produkty żywnościowe są ujemne (czyli wzrost dochodu konsumentów powoduje spadek popytu) należą ziemniaki oraz margaryna i inne tłuszcze.

Reasumując, można powiedzieć, że dla gospodarstw domowych o niepewnych dochodach z osobami bezrobotnymi 61,9% spożywanych produktów żywnościowych (spośród dwudziestu jeden przeanalizowanych) stanowią dobra normalne, 28,6% – dobra wyższego rzędu, zaś 9,5% – dobra podrzędne.

Podsumowanie

Z przeprowadzonych analiz można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Zmniejszenie się dynamiki zmian wynikających z I prawa Engla.
2. Spadek udziału wydatków żywnościowych nie jest wyrazem ogólnego wzrostu poziomu życia gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi w swoim składzie, lecz raczej konsekwencją konieczności przeznaczania coraz większych sum na inne cele, głównie utrzymanie mieszkania.
3. W gospodarstwach domowych z osobami bezrobotnymi wyraźnie wzrosło spożycie jogurtów i napojów mlecznych, makaronu, ryżu, serów dojrzewających i topionych, kawy, oliwy z oliwek i olejów roślinnych, masła, mięsa oraz jaj, przy jednoczesnym zmniejszeniu konsumpcji pieczywa, mąki, kaszy i płatków, warzyw, owoców, ryb, margaryny, mleka, serów twarogowych, cukru i herbaty.
4. Z analizy współczynników dochodowej elastyczności popytu na wybrane, podstawowe produkty żywnościowe wynika, że gospodarstwa domowe z osobą bezrobotną spożywają najwięcej produktów żywnościowych zaliczanych do tzw. dóbr normalnych, zaś najmniej konsumują dóbr podrzędnych.

Literatura

- GUTKOWSKA K., OZIMEK L., LASKOWSKI W. 2001: Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KOWRYGO B., SAWICKA B., ŚWISTAK E. 1998: Samozaopatrzenie gospodarstw domowych w żywność w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. „Wieś i Rolnictwo” nr 1.
- ZALEGA T. 2007: Konsumpcja – podstawy teoretyczne. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- ZALEGA T. 2008a: Mikroekonomia. Wydanie 3. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.

- ZALEGA T. 2008b: Konsumpcja gospodarstw domowych o niepewnych dochodach. Wydawnictwo Naukowe UW, Warszawa.
- ZALEGA T. 2009: Modele zachowań konsumentów w teoriach ekonomicznych i marketingowych. MBA nr 1(96), Wydawnictwo Akademii im. L. Koźmińskiego, Warszawa.
- ZALEGA T. 2011a: Mikroekonomia współczesna. Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania UW, Warszawa.
- ZALEGA T. 2011b: Konsumpcja. Determinanty, teorie i modele (w druku). PWE, Warszawa.

Consumption of food in households with unemployed members in the Mazowieckie voivodeship

Abstract

The article describes changes in food consumption of households affected by unemployment. It is based on the results of author's own research conducted in the Mazowieckie voivodeship, during which two samples consisting of 1048 and 1173 respondents were surveyed between June–August 2006 and March–May 2011, respectively. To capture changes in food consumption among households with unemployed members, first the households' incomes and expenditures and the structure of their consumption expenditures are analysed. The next issues the article focuses on are food expenditures and their changes as observed among the households in the years 2006–2011, and income elasticity of demand for selected food articles in the selected population. The article closes with a summary of the discussion and major conclusions.

